

ความเปราะบางและการปรับตัวของครัวเรือนเกษตรกร ต่อความผันแปรของสภาพอากาศและทรัพยากรน้ำ

การเพาะเลี้ยงสัตว์น้ำและการปรับตัว
สู่การเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศ
ในเขตภาคเหนือของประเทศไทย

ความเปราะบางและการปรับตัวของครัวเรือนเกษตรกร ต่อความผันแปรของสภาพอากาศและทรัพยากรน้ำ

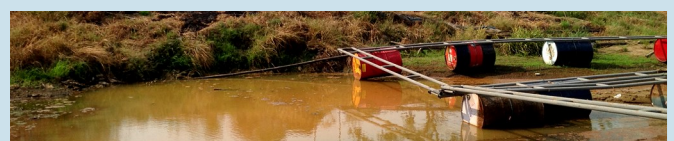
การเกษตรและการเลี้ยงปลาไม่เพียงแต่พึ่งพาธรรมชาติ โดยเฉพาะอากาศและน้ำ แต่ยังเกี่ยวข้องกับปัจจัยอื่นๆ ได้แก่ นโยบายรัฐ กลไกตลาด ความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างเกษตรกรและธุรกิจเกษตร ภายใต้บริบทของการพัฒนาแบบโลกาภิวัตน์ กระบวนการกลายเป็นเมือง และการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างสังคมชนบท คำถามวิจัยคือ ภายใต้เงื่อนไขความเสี่ยงในการผลิตและการเปลี่ยนแปลงสภาพอากาศและน้ำดังกล่าว ครัวเรือนเกษตรกรมีความเปราะบางและปรับตัวอย่างไร งานวิจัยนี้ศึกษาครัวเรือนเกษตรกรใน 7 หมู่บ้านในเขตชลประทานของลุ่มน้ำปิงและลุ่มน้ำอิง จำนวน 137 ครัวเรือน แบ่งเป็น ครัวเรือนเกษตรกรผู้เลี้ยงปลาและเกษตรกรผู้ทำนา ปลุกพืชสวน พืชไร่ และเลี้ยงสัตว์อื่นๆ ด้วยวิธีการวิจัยเชิงคุณภาพ ตั้งแต่ฤดูหนาว พ.ศ. 2555 ถึงฤดูฝน พ.ศ. 2557

ความเปราะบางระดับชุมชน

เมื่อพิจารณาในระดับลุ่มน้ำแล้ว ชุมชนเกษตรกรผู้เลี้ยงปลาในกระชังที่มีความเปราะบางสูงมี 2 รูปแบบ รูปแบบแรกคือชุมชนที่อยู่ใต้เขื่อนผลิตกระแสไฟฟ้าและฝาย เผชิญปัญหาการขาดแคลนน้ำและการกัดเซาะตลิ่งที่มีผลต่อการเปลี่ยนแปลงร่องน้ำ รูปแบบที่สองคือชุมชนอยู่เหนือฝายที่มีความเปราะบางจากกระแสน้ำไหลเชี่ยวในฤดูฝน ส่วนชุมชนเกษตรกรผู้เลี้ยงปลาในบ่อดินเกิดความเปราะบางใน 2 รูปแบบ คือ รูปแบบแรกเกิดจากการรุกล้ำของเมืองเข้าสู่พื้นที่เกษตรกรรมแย่งชิงที่ดินและน้ำระหว่างภาคเมืองและภาคการเกษตร ตลอดจนในภาคการเกษตรด้วยตนเอง รวมถึงปัญหาน้ำท่วมจากชุมชนและสารเคมีจากพื้นที่เกษตร อีกรูปแบบหนึ่งเกิดจากความอ่อนแอของกลุ่มเหมืองฝายท้องถิ่นในการต่อรองกับผู้ใช้น้ำกลุ่มอื่นๆ ที่ส่งผลกระทบต่อปริมาณและคุณภาพน้ำในการเลี้ยงปลาและการทำนาและสวน

ความเปราะบางระดับครัวเรือน

ในระดับครัวเรือนพบว่า เกษตรกรเกือบทั้งหมดทำการผลิตอย่างหลากหลายทั้งในภาคการเกษตรควบคู่กับนอกภาคการเกษตร ในกรณีของผู้เลี้ยงปลาในกระชังและบ่อดิน ครัวเรือนเกษตรกรรายใหญ่มีความเปราะบางต่ำกว่าครัวเรือนเกษตรกรรายกลางและเล็กอย่างชัดเจน เนื่องจากสามารถเข้าถึงทุน ที่ดิน แรงงาน เทคโนโลยี และความรู้เพื่อการเลี้ยงปลาและการสร้างความหลากหลายในการดำรงชีพได้ดีกว่า อีกทั้งมีกิจกรรมการผลิตที่มีความมั่นคงรองรับความเสี่ยง เช่น สวนผลไม้ นาข้าว เลี้ยงหมู และอาชีพนอกภาคการเกษตรที่มีรายได้ประจำในระดับสูง สำหรับครัวเรือนรายกลางและเล็กมีความเปราะบางปานกลางถึงสูง เนื่องจากมีภาระพึ่งพิงในครัวเรือนมาก ในขณะที่ความสามารถในการหารายได้ต่ำกว่าครัวเรือนเกษตรกรรายใหญ่ อยู่ในพื้นที่ปลายน้ำที่ขาดแคลนน้ำ พื้นที่น้ำดินในฤดูแล้ง พื้นที่น้ำท่วมขังระบายไม่ได้ และพื้นที่น้ำเขี้ยวกรากซึ่งขาดที่กำบัง โดยสรุปแล้ว เกษตรกรเผชิญความเสี่ยงหลายด้านและความเปราะบางจากปัจจัยด้านตลาด นโยบาย และความสัมพันธ์ทางการผลิตมาโดยตลอด แต่ปัญหาความผันแปรของน้ำและอากาศ ได้แก่ น้ำแล้ง ฝนมาล่าช้า ฟ้าปิด ฝนตกเฉพาะที่ไม่ทั่วถึง น้ำท่วม กระแสน้ำเชี่ยว รวมทั้งปัญหาน้ำเสีย ยิ่งเพิ่มความเปราะบางต่อครัวเรือนเกษตรกรผู้เลี้ยงปลาและทำนา ไร่ และสวน ผักผลไม้มากขึ้น

หน่วยวิจัยสังคมและสิ่งแวดล้อม

คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
จ. เชียงใหม่ 50200

USER
www.sea-user.org

053 854 898

ความเปราะบางและการปรับตัวของครัวเรือนเกษตรกร ต่อความผันแปรของสภาพอากาศและทรัพยากรน้ำ

การเพาะเลี้ยงสัตว์น้ำและการปรับตัว
สู่การเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศ
ในเขตภาคเหนือของประเทศไทย

การปรับตัวในฟาร์ม

การปรับตัวขึ้นอยู่กับระดับความเสี่ยงและความสามารถในการปรับตัวในระดับครัวเรือนและชุมชนในด้านโครงสร้างการผลิต ครัวเรือนมีถ่ายโอนเงินทุนระหว่างกิจกรรมการผลิตในครัวเรือนเพื่อบรรเทาความเสียหายในการผลิต หรือนำรายได้จากกิจกรรมหนึ่งไปลงทุนในอีกกิจกรรมหนึ่ง เช่น นำรายได้จากการเลี้ยงหมูหรือไก่ไปลงทุนในการเลี้ยงปลา และนำรายได้จากการทำนา ไร่ และสวนไปชดเชยความเสียหายในการเลี้ยงปลา อย่างไรก็ตาม ระบบบ่อดินได้รับผลกระทบจากความผันแปรจากสภาพอากาศและน้ำน้อยกว่าระบบกระชัง เนื่องจากระบบบ่อดินเป็นระบบค่อนข้างปิดมากกว่าระบบกระชัง แต่ระบบกระชังได้รับผลกระทบโดยตรงจากนโยบายการจัดการน้ำชลประทานและน้ำเพื่อการผลิตกระแสไฟฟ้า รวมทั้งความผันแปรของสภาพอากาศ

ทุนทางสังคมและการปรับตัว

บทบาทของทุนทางสังคมมีต่อผลการปรับตัวในระดับครัวเรือนและชุมชน ครัวเรือนเกษตรกรผู้เลี้ยงปลาในบ่อดินมีการรวมตัวในรูปแบบกลุ่มเกษตรกรและสหกรณ์เพื่อร่วมกันจัดการการผลิตและกระจายสินค้า รวมถึงเรียนรู้เรื่องการเลี้ยงปลาร่วมกันเพื่อลดความเสี่ยงต่อความผันแปรของอากาศและน้ำ การเรียนรู้ร่วมกันภายในกลุ่มที่มีความสัมพันธ์ระหว่างเครือญาติ เพื่อนบ้าน และบริษัทธุรกิจเกษตรในระดับสูง จะช่วยลดความแตกต่างในการใช้ความรู้และเทคโนโลยีเพื่อการปรับตัว ไม่ว่าจะเป็นครัวเรือนรายใหญ่ รายกลาง หรือรายเล็ก อย่างไรก็ตาม ยังมีความแตกต่างอย่างชัดเจนในด้านความสามารถในการปรับตัวระหว่างรายใหญ่ รายกลาง และรายเล็ก สำหรับกลุ่มที่มีความสัมพันธ์กับภาครัฐและองค์กรภายนอกมากกว่าสัมพันธ์กับเครือญาตินั้น ครัวเรือนเกษตรกรรายใหญ่สามารถเข้าถึงความรู้และเทคโนโลยีเพื่อเพิ่มผลผลิตได้ดีกว่ารายกลางและรายเล็ก แต่เกษตรกรรายใหญ่บางรายยังไม่ได้เผยแพร่หรือแลกเปลี่ยนความรู้และเทคโนโลยีนั้นกับครัวเรือนเกษตรกรรายกลางและรายเล็กมากนัก

การปรับตัวด้วยการเคลื่อนย้าย

ส่วนบทบาทของการเคลื่อนย้ายของประชากรที่มีต่อการปรับตัวผ่านสิ่งส่งกลับบ้าน อันได้แก่ เงินทุน ความสัมพันธ์ทางสังคม ความรู้ ทักษะ และประสบการณ์นั้น ผลการเปรียบเทียบการเคลื่อนย้ายและสิ่งส่งกลับบ้านตั้งแต่ช่วงก่อนเลี้ยงปลาจนถึงช่วงเลี้ยงปลา ในด้านระยะทาง ระยะเวลา ความถี่ ลักษณะของผู้เคลื่อนย้าย และสถานะหน้าที่การงาน พบว่า ครัวเรือนรายใหญ่ส่วนมากได้รับสิ่งส่งกลับบ้านมากกว่าครัวเรือนรายกลางและรายเล็กด้วยเงื่อนไข 2 ประการ คือ 1) การเคลื่อนย้ายไปทำงานข้ามภูมิภาคหรือข้ามทวีปซึ่งใช้ระยะเวลานาน และ 2) การเคลื่อนย้ายในท้องถิ่นที่มีความถี่ได้มาก ทั้งสองเงื่อนไขนี้ช่วยให้แรงงานได้พัฒนาความรู้ ทักษะ และประสบการณ์ ซึ่งเป็นเงื่อนไขที่ช่วยลดความเสี่ยงในการเลี้ยงปลา และสร้างช่องทางทำมาหากินที่หลากหลายทั้งในช่วงเวลาปกติและช่วงวิกฤต ดังนั้น ครัวเรือนรายใหญ่จึงมีความสามารถในการปรับตัวสูงกว่าครัวเรือนขนาดกลางและเล็กอย่างมาก

ข้อเสนอแนะ

- ภาครัฐและหน่วยงานวิชาการต่างๆ ควรเพิ่มบทบาทของตนเองในการเผยแพร่ความรู้และเทคโนโลยีให้เกษตรกร รวมถึงปรับปรุงระบบกระจายข้อมูลด้านสภาพอากาศที่ถูกต้องและรวดเร็ว ผ่านกลุ่มเกษตรกรหรือสหกรณ์ เพื่อสร้างการเรียนรู้และเพิ่มพูนความสามารถในการปรับตัวต่อความเสี่ยงและความไม่แน่นอนของสภาพอากาศ และระบบเศรษฐกิจ
- ชุมชนและครัวเรือนเกษตรกรผู้เลี้ยงปลากระชังควรรวมกลุ่มในลักษณะเดียวกับกลุ่มเกษตรกรผู้เลี้ยงปลาในบ่อดิน เพื่อแลกเปลี่ยนความรู้และข้อมูลข่าวสาร เพื่อสร้างความสามารถในต่อรองทางเศรษฐกิจ ควรมีการสร้างเวทีในระดับลุ่มน้ำของผู้ใช้น้ำทุกภาคส่วนเพื่อพูดคุย แลกเปลี่ยน ปรึกษาหารือ และหาทางสร้างกติกาหรือสถาบันในการจัดการน้ำร่วมกัน ทั้งในระดับลุ่มน้ำและระดับโครงการชลประทาน โดยให้ความสำคัญแก่เกษตรกรผู้เลี้ยงปลาอย่างเท่าเทียมกับกลุ่มอื่นๆ

